

БОҒ АГРОБИОЦЕНОЗИДА ФИЛОФЛИ КУЯ (*COLEOPHORA HEMOROBIELLA* SCOP.) БИОЭКАЛОГИЯСИ ВА РИВОЖЛАНИШ ФЕНОЛОГИЯСИ.

Усвалиев Ойбек Турғунович,

Тошкент Давлат аграр университети Ўсимликларни ҳимояси ва карантини кафедраси катта ўқитувчиси.

Аннотация. Филофли куя ривожланиш фенологияси тўлиқ ўрганилди ва боғ агробиеоценозида куя турлари турли иқлим ва об-ҳаво шароитларида турлича ўзгариб бориши кузатилди. Куялар ривожланиши, тарқалиши ва доминант турларининг табиатда популяциядаги зичлигини аниқланди.

Калим сўзлар: филофли куяси, биоэкология, фенология, денгиз сатҳи, вариация, тур, уруғ мевали.

Аннотация. Полностью изучена фенология развития чехликовой моли и отмечено, что различные виды молей в садовом агробиеоценозе развиваются по-разному в зависимости от климата и погодных условий. Определены сроки развития, распространение и плотность заселения доминирующих видов плодовых молей в природе.

Ключевые слова: чехликовая моль, биоэкология, фенология, над уровнем моря, изменчивость, вид, семечковые.

Abstract. The phenology of development of the cap moth has been fully studied and it is noted that different types of moths in garden agrobiocenosis develop differently depending on climate and weather conditions. The development periods, distribution and population density of the dominant species of fruit moths in nature have been determined.

Keywords: cap moth, bioecology, phenology, above sea level, variability, species, pomaceae.

Кирриш. Республикаимиз қишлоқ ҳўжалигини техник ва технологик янгилаш мақсадида олиб борилган ишлар натижасида янги ташкил этилган олма боғларининг ҳажми 35,2 минг гектар майдонни ташкил этган ва экспорт ҳажми 17% га ортган. Мамлакат миқёсида ҳар йили қўшимча равишда 25-30 минг гектар боғлар барпо этилиб, буларнинг катта қисмини олма ва бошқа уруғ мевалилар ташкил этади. Хозирги кунда экспорт салоҳиятининг йилдан-йилга ошаётганлигини назарда тутиб, сифатли ва экологик тоза маҳсулот етиштириш учун, боғдорчиликнинг ўсимликларни ҳимоя қилиш соҳасида муҳим тадқиқотларни амалга ошириш ўта долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Тадқиқот материаллари ва усули. Р.А.Олимжонов [1] илмий адабиётларида мева дарахт филофдори – *Coleophora heterobiola* Fil. Ўрта осиеда тарқалган филофдор куялар *Coleophoridae* оиласига мансуб бўлиб куялар популяцияси шаклланишида асосий доминант тур эканлигини таъкидлайди. Ушбу тур Республиканинг деярли барча уруғ мевали боғлар парваришланаётган ҳудудларида учрашини, ушбу турнинг зарари об-ҳаво шароити қулай келган йилларда юқори даражада иқтисодий зарар келтиришини ўзининг илмий изланишлари натижасида тўпланган маълумотларига таянган ҳолда ёритиб берган. Олма ва бошқа мевали дарахтларнинг кенг тарқалган асосий зараркунандаларидан биридир.

Баҳорда қуртлар уйғониб қуртак ва баргчаларни зарарлай бошлайди, кейинчалик эса олма, ўрик, бодом, нок, гилос ва олчанинг гуллари ҳамда барглари билан озиқланади. Кучли зарарланган қуртаклар қурийди, кучсиз зарарланганларидан эса тўлиқсиз ривожланган барг шаклланади. Зарарланган ўсимликларда ассимиляция жараёнлари бузилади, қуртаклар озуқа моддаларини тўплай олмайди натижада яхши ривожланмайди, қурийди ва ҳосили камайдди [2],[3],[4].

Ҳашаротлар фенологиясини ўрганиш бизга олдиндан ба-шорат қилишга имкон беради. Бунинг натижасида ҳашаротлар популяциядаги тадқиқот объектнинг, турлараро зичлигини ва етказадиган зарар даражасини олдиндан аниқлаш имконига эга бўламыз.

Натижалар ва мунозара. Нок, беҳи ва олмани қуртакланиш босқичидан бошлаб зарар етказадиган, тарқалиши ва популяциядаги зичлигига кўра олма ва мева куясида қилишмайдиган яна бир тур Ушбу зараркунанда март ойининг учинчи ва апрел ойининг иккинчи декадасида пайдо бўла бошлайди. Ушбу пайтга келиб денгиз сатҳидан 600-800 м баландликда олма, нок ва беҳи дарахтлари қуртак ва қисман барг ёзиш босқичига тўғри келади. Қишлоқдан чиққан ўрта ёшдаги қуртлари қўшимча равишда озиқланиб, май ойининг биринчи декадасигача етук ёшга ўтиб, ўзи қишлаб чиққан филоф ичида ғумбакланади. Июнь ойининг 14- ва июл ойининг

1-жадвал.

Наманган вилояти шароитида Филофли куяси ривожланишининг фенологик календари (2019-2023 йй).

Ойлар ва декадалар																													
февраль			март			апрель			май			июнь			июль			август			сентябрь			октябрь			ноябрь		
І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ	І	ІІ	ІІІ			
																	•	•	•	•									
(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	—	—	—	—										—	—	—	—	—	—	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
(♦)	(♦)	(♦)	(♦)	(♦)	(♦)				♦	♦	♦	♦	♦											(♦)	(♦)	(♦)	(♦)	(♦)	(♦)
															+	+	+	+											
• тухум; — личинка; ♦ ғумбак; + имаго; (♦) кишлол																													

• тухум; — личинка; ♦ ғумбак; + имаго; (♦) қишлоқ

бошларигача капалаклар тўлиқ учиб чиқди. Учиб чиққан капалаклар қўшимча озиқлангандан сўнг барг томилари бўйлаб тухум қўя бошлади, ўртача тухумлар сони 60-80 та гача ва айрим ҳолатларда 80-100 та гача етиши кузатилди. Эмбрионал ривожланиш 7-9 кун давом этди. Биринчи ёшли қуртлар барг пўстига кириб олиб паренхима яъни, барг эти билан озиқлана бошлайди. Озиқланиш ўртача 12-14 кун давом этди. Иккинчи ёшли қуртлари барг устига чиқиб ўзларининг ипак суюқлиги ёрдамида ғилоф ясаб олиб, август ойининг бошида барг пўсти билан озиқлана бошлади. Бу жараён сентябрь ойининг биринчи ўн кунлигига айрим об-ҳаво қулай келган пайтларда эса, сентябрь ойининг охиригача давом этди. Айни қайси босқичида қишлоғга кетганлигини аниқлаш мақсадида ўртача ҳар бир тажриба вариантдан 3-модель дарахтлардан

қишлоғга кетган ғилофли куялар йиғиб олинди.

Тажрибалар давомида турли хил об-ҳаво кузатилганлиги ва айрим йиллари, яъни қиш кеч келганида, эрта баҳорда уруғ мевали дарахтларда ғилофли куя зарари кузатилмаганлиги сабаб бўлди. Лаборатория шароитида олиб борилган тажрибаларга кўра, личинкалар озۇқага тўйинганлиги ва тўйинмаганлигига қараб ривожланиши турлича бўлиши ғилофли куяларда вариация ҳодисаси аниқланди (1-жадвалга).

Хулоса. Наманган вилоятида Ғилофли куянинг мавсумий ривожланиш хусусиятлари ўрганилиб, фенологик календари тузилди, турнинг баҳорда уйғониши, авлод сони ва қишлагаша кетиш муддати ва динамикаси ўрганилди. Бу эса қарши курашни самарали ташкил этишга замин бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Олимжонов Р.А. Энтомология. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1977. – Б. 246-251.
2. Корчагин В.Н. Защита растений от вредителей и болезней на садово-огородном участке / Справочник. – Москва: «Агропромиздат», 1987. – С. 111-113.
3. Юнусов Р., Бўриева Д.И., Хайруллаев М.Ф. Интенсив боғларда пакана нок дарахтларини касаллик ва зарарли организмлардан комплекс ҳимоя қилиш // Агро кимё ҳимоя ва ўсимликлар карантини журналы. – 2023.- №6. – Б. 31-33.
4. Юсупов А.Х. Марупов А. Боғ ва токзорларни зараркунанда ҳамда касалликлардан ҳимоя қилиш чоралари. – Ташкент, 2009. – Б. 118.
5. Хўжаев Ш.Т. Энтомология, қишлоқ хўжалик экинларини ҳимоя қилиш ва агротоксикология асослари (III-нашр) // – Тошкент: «Navro'z», 2013-541-б.

УЎТ: 633.1

СОЯНИНГ ХОРИЖИЙ ВА МАХАЛЛИЙ НАВЛАРИНИНГ ХЎЖАЛИК БЕЛГИЛАРИНИ БАҲОЛАШ

Лолаев Акбар Қаршиевич,
мустақил тадқиқотчи.

Аннотация. Мақолада соянинг Дўстлик, Орзу, Генетик-1 ва Белоруссиядан келтирилган Armour, Evans навлари хўжалик белгилари ўрганилди. Олинган натижалар шунини кўрсатадики, янги Генетик-1 нави стандарт навларга нисбатан 15-35 кунга, Белоруссиядан келтирилган навлар эса 90-95 кунда пишиб, назоратга нисбатан 10-15 кунга тезпишарлик хусусиятини номоён этди.

Калит сўзлар: соя навлари, вегетация, кун, дон вазни.

Кириш. Бугунги глобал иқлим ўзгаришлари шароитида қишлоқ хўжалик олимлари олдида навларни юқори ҳосил олиши билан бирга тезпишарлик хусусиятига эътибор беришни талаб этмоқда. Озиқ-овқат маҳсулотлари барқарорлигини таъминлашда бошоқли-дон экинлари, ундан сўнг экилган такрорий экинлар қанчалик тезпишар бўлса, йил давомида 2-3 марта ҳосил олиш имконини беради.

Соха олимлари томонидан такрорий экин сифатида дуккакли дон экинларидан мош, соя, ловия экинлари тавсия этилади. Бироқ бугунги кунда талаб этилаётган экспорт салоҳиятини оширишда борада энг мақбул экин соя ҳисобланади. Чунки экин майдони бўйича донли экинлар орасида бугдой, маккажўхори, шолидан кейинги ўринда туради. Шу боис Республикамиз шароитида такрорий экин сифатида соя парваришlash агротехник тадбирларига боғлиқ ҳолда тезпишар навларни хўжалик белгиларига асосланиб танлаш муҳим масалалардан ҳисобланади.

Б.М.Халиков, Ў.Х.Маҳмудовларнинг илмий тадқиқотда ўрганилган иккинчи экин соя бўйича олинган маълумотлар-

га кўра, мақбул муддатда экилган уруғдаги мой 24,2, 24,5, 24,9, 24,7 % ни, оқсил 34,2, 34,6, 34,9, 34,7 % ни, намлик миқдори 9,8, 9,6, 9,2, 9,4 % ни ташкил этгани аниқланди. Сояда экиш меъёрларини ошиб бориши ўсимликни дон сифат кўрсаткичларини юқори бўлишини таъминлади. Бунда энг яхши натижа экиш меъёри гектарига 300-350 минг/дона бўлгани кузатилиб, уруғдаги мой миқдори 25,8 % оқсил 35,9 % намлик 8,7 % бўлганлиги маълум бўлди [6].

Д.Ёрматова, М.Ҳамраева, ва А.Нодиров ларнинг илмий ютуқлари соя дони таркибида 50 % оқсил ва 28 % гача мой борлиги учун ўта қимматбаҳо экинлар гуруҳига киради. Соя донидан бугунги кунда халқ хўжалиги учун зарур бўлган 400 дан ортиқ турли маҳсулотлар ишлаб чиқилади. Бу ўсимликнинг яна бир хусусияти шуки дуккаклар оиласига мансуб бўлгани учун ўзидан кейин тупроқда 55-60 соф азот қолдириб кетади. Шунинг учун ҳам ўсиб ривожланаётган даврда далада катта миқдорда минерал ўғитларни солишга ҳожат йўқ, чунки ўсимликнинг ҳаводан азотни ўзлаштириб фойдаланиш имконига эгадир [1, 2].